

УДК 796.077.3

АКЦЕНТУАЦІЇ ХАРАКТЕРУ В СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ СПОРТИВНО-ФІЗКУЛЬТУРНОГО ПРОФІЛЮ

Ольга БАКЛИЦЬКА, Роксолана СІРКО

*Львівський державний університет фізичної культури
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності*

Анотація. Стаття присвячена проблемі вивчення акцентуацій в структурі характеру особистості, що займається спортивною діяльністю. Аналіз літературних джерел показав, що питання деформацій характеру майже не розроблені в психологічній літературі. Дослідники визначають характер як систему ставлень особистості, комплекс індивідуально-психологічних властивостей, що визначає її типову поведінку. Під акцентуаціями розуміють крайній варіант норми, який наближається до психопатій. В проведених нами експериментальних дослідженнях виявленні дві групи акцентуацій – гіпертичного і гіпотимного типів. Гіпертичний тип утворюють шкали: збудливості, циклотимності, демонстративності, екзальтованості. Гіпотимний тип детермінується шкалами: тривожності, лабільності, дистимності.

Ключові слова: акцентуація, характер, особистість, гіпертичність, гіпотимність, циклічність, дистимність, лабільність, ригідність.

Постановка проблеми. Ефективність спортивної діяльності та рольова поведінка особистості, її установка на змагально-тренувальний процес детермінується багато в чому структурою індивіда, зокрема, його психічною готовністю та активністю. Останні, в свою чергу, завжди є результатом психофізіологічних властивостей людини, що формують її характер і темперамент.

Індивідуально-психологічні риси особливо важливі в тих видах діяльності, де є психічна напруга, часті екстремальні ситуації, які вимагають від індивіда особливої зібраності і мобілізації, сконцентрованості уваги та емоційної стійкості. Ці якості допомагають сформувати оптимальний актуальний стан спортсмена і позитивну установку на максимальний кінцевий результат, як на заключному етапі тренувань, так і на змаганнях.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У психолого-педагогічній літературі проблемі впливу структури особистості на процес її діяльності присвячено багато досліджень. Розробки в основному концентруються навколо двох груп питань. Так в загально – теоретичному і прикладному аспектах проаналізовані проблеми впливу мотиваційної сфери на ефективність діяльності індивідуума [3; 5; 12].

У роботах другого напрямку розглядаються аспекти, пов'язані зі спеціальними здібностями, що забезпечують ефективність діяльності і можуть бути використані при професійному відборі. Так досліджувались психомоторні здібності, пізнавальні процеси, емоційно-вольова сфера особистості та їх роль в спорті і фізичному вихованні [3; 5; 12].

Але проблема впливу структури характеру та його деформацій на спортивну діяльність в доступній автору літературі вивчалась недостатньо. Зокрема, відсутні експериментальні дослідження акцентуацій характеру індивідуальності та їх зв'язок з відповідними видами спорту, не аналізувався вплив акцентуованої поведінки на спортивний результат. Абсолютно не висвітлена проблема методів корекції акцентуованих особистісних властивостей та негативних психічних станів, які виникають в змагально-тренувальному процесі. У зв'язку з цим постала об'єктивна необхідність як дослідження рис характеру, що знижують ефективність діяльності, так і

пошуку та розробки спеціальних програм корекції і методів психологічної сугестії, які допомогли б створити у індивіда сприятливий психічний стан.

Мета даного дослідження: виявити домінуючі типи акцентуації в структурі характеру особистості, яка займається спортивно-фізкультурною діяльністю, та проаналізувати їх з ціллю подальшої корекції.

Основні завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз сучасних уявлень, що склалися у психологічній літературі, щодо феномену «акцентуації характеру».
2. Апробувати комплекс, особистості.
3. В експериментальному плані дослідити і охарактеризувати домінуючі деформації в структурі характеру особистості, зокрема, її збудливість та агресивність.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених і роботі завдань використовувались наступні методи, адаптовані нами для періоду ранньої юності:

- a) методика діагностики акцентуацій характеру К. Леонгарда, спрямована на визначення рівня відхилень від норми наступних властивостей характеру: гіпертичності, лабільності, педантичності, тривожності, циклотимності, демонстративності, неврівноваженості, дистимності та екзальтованості [9, с. 271-282].
- b) методика визначення рівня невротизації Л.І. Вассермана. [9, с. 171-174];
- c) методика діагностики показників і форм агресії А. Басса і А. Дарки [9, с. 174-180].

Результати досліджень та їх обговорення. Дослідження проводилось серед студентів другого курсу спортивного факультету ЛДУФК, на репрезентативній вибірці, чисельністю – 50 респондентів.

Аналізувались групи, які мають значний досвід сумісної навчальної діяльності, певні знання зі спеціальних та психолого-педагогічних дисциплін, деякі психологічні навички. Обстежувані перебували в стадії завершення соціально-психологічної адаптації до умов вищого навчального закладу.

Перш за все, аналіз спеціальної літератури показав, що не існує єдиного погляду на структуру особистості та місце в ній характеру [1; 2; 4; 8; 10].

Так Ананьев Б.Г. розглядає особистість з позицій системно-структурних залежностей, які являють собою блоки корельованих якостей, від біологічних до соціальних, і будуються по ієрархічному і субординаційному принципам. Згідно цих принципів більш складні властивості підкоряють собі більш прості, але їх взаємодія здійснюється на паритетній основі. При таких умовах в структуру особистості, як біосоціальної істоти, входять основні властивості темпераменту, характеру, спеціальні здібності та мотивація [1].

Ковальов А.Г., розглядаючи особистість, виділив складноструктури, які утворюються в процесі діяльності в результаті взаємовпливу індивідуальних властивостей, які забезпечують вимоги діяльності. До таких складноструктур автор відносить: темперамент, спрямованість, здібності і характер [4; 8].

Мерлін В.С. виділяє дві підструктури особистості. Перша характеризує властивості індивіда, до яких належать темперамент і індивідуальні особливості психічних процесів. До другої відносяться властивості індивідуальності, такі як мотиви, ставлення, характер та здібності [4; 8].

У концепції динамічної і функціональної структури особистості К.К. Платонова виділяються підструктури спрямованості, досвіду; індивідуальних особливостей психічних процесів; зумовлені біопсихічні властивості [4; 8].

Але в жодній з теорій, як у загальній психології, так і в психології спорту, детально не розглядається характер особистості, тим більше не аналізуються його деформації, хоча типологія характеру необхідна для вирішення багатьох проблем спортивної підготовки та управління поведінкою індивіда в умовах тренувань та змагань.

У доступних автору джерелах дослідники визначають характер як співвідношення стійких психічних особливостей, що зумовлюють типовий для особистості спосіб поведінки, який формується в процесі її розвитку [7, с. 442; 11, с. 727].

Виділяють два основних типи характеру гармонійний і дисгармонійний [2; 6]. Гармонійний характер включає багатогранність розвитку особистості, її придатність до багатьох видів діяльності та легку адаптованість до соціальних умов. Дисгармонійний характер визначається нерівномірністю розвитку негативних рис, та їх різким проявом, чутливістю до несприятливого соціального середовища, дезадаптивними моментами. В спеціальній психолого-медичній літературі такі властивості визначаються спеціальним терміном – “акцентуація”.

Під акцентуаціями психологи розуміють надмірне підсилення і прояв окремих рис характеру, або їх співвідношення, що являє собою межовий варіант норми і наближається до психопатій [11, с. 730].

Проблема акцентуації майже не розроблена в психолого-педагогічній і медичній літературі. В сучасних джерелах визначені: типи акцентуацій; їх основні ознаки; зв'язок з неврозами і психопатіями, фактори, що детермінують появи акцентуації, їх вплив на процес адаптації. Але вищевказані питання розглядаються в основному в руслі медичної психології. В прикладних психологічних науках ці аспекти майже не розроблені [2; 3; 6; 10].

Результати проведених нами експериментальних досліджень показали, що 95 % обстежуваних мають в структурі характеру деформації, які роблять їх вразливими до певних психотравмуючих ситуацій, або ж формують підвищену стійкість по відношенню до деяких несприятливих обставин.

Змістовний аналіз отриманих даних показав, що виділяються дві групи акцентуацій – гіпертимного і гіпотимного типів, для яких характерні, або підвищена збудливість, або інтровертованість. Встановлено також, що у більшості респондентів домінує декілька форм акцентуацій, в наявності так званий “змішаний”, або “проміжний” тип. До того ж не виявлено ні однієї особистості обстежуваної вибірки, яка би в структурі характеру не мала деформацій.

Психологічна діагностика рівня прояву акцентуацій характеру, яка здійснювалась за допомогою методик К. Леонгарда, А. Басса і А. Дарка [9] показала, що існують відмінності в нормальних і акцентуованих проявах характеру обстеженої нами вибірки, а також їх зв'язок з вибором спортивної діяльності. У 94 % студентів спеціалізації “футбол” домінують акцентуації гіпертимного типу. Для цієї категорії обстежуваних характерні високі показники по шкалах гіпертимності, циклотимності, демонстративності, неврівноваженості.

У 52 % цієї категорії діагностований підвищений рівень невротизації, у 73 % - високі показники агресивності. Для психологічної структури особистості такого типу властиві: піднесений настрій, незалежно від обставин; енергійність; монотофобія; підвищена активність; висока комунікабельність; нестійкість ставлень; схильність до лідерства; часті зміни інтересів; нерозбірливість у зв'язках; завищена самооцінка; оптимізм; побудова нереальних планів.

У той же час носії таких акцентуацій дуже легко адаптуються до нових умов; не можуть працювати в строгому режимі; та в ізоляції від ровесників. Вони схильні до зривів і агресії. Так за результатами методик А. Басса і А. Дарка [9] 78 % гіпертимів мають підвищені показники по шкалах агресивності, як вербальної, так і фізичної; схильні до погроз та використання фізичної сили. Такі акцентуанти активно виступають проти правил; запальні; образливі; піддаються ефективним спалахам; злостиві. В спорті таких обстежуваних цікавить сам процес діяльності, але вони не завжди здатні працювати на результат. Включаючи таких гравців у команду, потрібно враховувати, що вони часто можуть порушувати спортивний режим; створювати конфліктні ситуації; дезорганізовувати діяльність; протистояти керівництву команди. Як правило, у таких осіб низький самоконтроль і відсутні навички самоуправління поведінкою.

Значна кількість обстежуваних (60 %) проявляють циклоїдний тип характеру. Для цієї групи властиве чергування фаз хорошого і поганого настрою. В залежності від зовнішніх впливів і їх значимості для особистості поведінка різко змінюється від гіпертимних

до гіпотимних проявів. Як показали результати досліджень, такі респонденти занадто імпульсивні; не можуть заставити себе працювати при відсутності процесуальної мотивації; часто орієнтовані на кінцевий результат; нездатні до систематичних навантажень. В той же час вони амбітні; честолюбні; люблять бути в центрі уваги; прагнуть до керівництва і лідерства; бурхливо переживають психотравмуючі обставини. Високий рівень невротизації цієї категорії піддослідних свідчить про їх емоційну збудливість; тривожність; напругу; егоцентричну спрямованість; труднощі у спілкуванні; конфліктність поведінки.

Одним із типів акцентуації характеру, який досить часто діагностується у респондентів (58 %) є демонстративний. Для таких осіб головною рисою є прагнення показати свою значимість; привернути увагу оточуючих будь-якою ціною; добитися визнання. Вони прагнуть похвали, слави, часто виступають ситуативними лідерами, намагаються керувати командою. Як правило, в професійному плані досягають хороших результатів у сприятливих умовах, коли являються кумиром для оточуючих і на них покладають великі надії. Представники цього типу володіють добре розвинутими емпатійними здібностями, мають хорошу інтуїцію, часто негативно впливають на колектив, дезорганізуючи його діяльність. Такі особистості не можуть продуктивно працювати в умовах жорсткої дисципліни, придбаною моделлю соціальної поведінки для них, в багатьох випадках, є агресія. За даними експерименту, кожен третій обстежуваний, що має демонстративно-істероїдний тип характеру, проявляє фізичну, або вербальну агресію, а в кожного другого респондента високі показники по шкалах «негативізм» і «образа». Для цієї групи осіб, в силу специфіки спортивної діяльності (наявність жорсткого міжособистісного контакту) агресивність є не тільки жорсткою, але і нормальною реакцією індивіда в ході спортивної боротьби. Але агресивні дії такої особистості повинні бути спрямовані в соціально-прийнятне русло, орієнтувати її на позитивну модель поведінки. В даному випадку агресія здійснюється не як акт, мета якого нанесення шкоди суперникові, а як засіб досягнення результату, який сам по собі не є агресивним проявом. Таким чином, кожна особа повинна мати певний ступінь біологічно доцільної агресивності, оскільки агресія і демонстративність являють собою форму поведінки, що забезпечує процес адаптації особистості, її активність, можливість знайти вихід зі стану напруги і фрустрації. Тому наявність демонстративності і агресивності є позитивним моментом в трихграмі деяких видів діяльності.

39 % респондентів продемонстрували неврівноважений тип характеру. Для таких індивідів характерні: емоційна нестійкість, низька толерантність по відношенню до загрозливих ситуацій; високий рівень фрустрованості; конфліктність; незрілість мотиваційної сфери; нездатність до самоконтролю і самодисципліни; самовпевненість; незалежність; впертість; агресивність. В той же час така особистість легко піддається навіюванню, схильна до деструктивних актів, в колективі, як правило, має низький соціальний статус; здатна до авторитарного стилю керівництва. В ставленні до інших людей переважають егоцентричні інтереси грубість і жорстокість. У спортивній і навчальній діяльності досягають незначних успіхів, оскільки, в результаті підвищеної збудливості, нездатні до систематичної кропіткої діяльності. Такі спортсмени часто порушують режим, вступають в конфлікт з членами команди.

Виявлена також група піддослідних (7 %), яка схильна до екзальтованого типу поведінки, що проявляється в надмірній активності, конфліктності, імпульсивності, демонстрації своєї особистості.

Згідно змістовного аналізу отриманих емпіричних даних, у 6 % респондентів в комплекс характерологічних властивостей входять акцентуації гіпотимного типу, такі як тривожність, лабільність, дистимність.

Для особистостей з тривожною симптоматикою (2,3 %) властиві: хронічне відчуття тривоги, нерішучість, легка ранимість, сенситивність, фрустрованість, невпевненість в своїх силах, залежність і підкореність в системі контактів, як правило такі особи схильні до емпатії, співчуття, легко встановлюють соціальні зв'язки. В той же час вони занадто

сумніваються в усьому, ригідні, важко адаптуються до нових умов та до великих фізичних навантажень. Для акцентуантів з такими рисами властивий високий рівень напруги та невротизації, що проявляється в емоційній збудливості і хвилюванні. Як правило, такі респонденти мають незначні спортивні результати.

Для обстежуваних з підвищеним рівнем лабільності та дистимності (відповідно 2,2 % і 1,5 % від вибірки в цілому) притаманні образливість, стійкість негативних афектів, висока тривожність, схильність до самоаналізу, боязливість. Швидка виснажливність при встановленні контактів, як правило, ускладнює процес адаптації в нових умовах.

Вищевказані індивідуально-психологічні деформації характеру потрібно контролювати, починаючи з етапу професійної орієнтації і відбору, тому необхідне їх глибоке вивчення. Саме в процесі професійного відбору можна діагностувати ті якості індивіда, які, навіть при добре розвинутих психомоторних здібностях, можуть в майбутньому заважати успішній професійній діяльності, якщо їх своєчасно не скорегувати психотерапевтичними або медичними засобами.

Висновки

Проведений аналіз теоретичних розробок та отриманих практичних результатів з проблеми вивчення акцентуацій в структурі характеру особистості дозволяє зробити наступні висновки:

1. Під характером розуміється сукупність індивідуально-психологічних рис особистості та системи її відносин до себе інших людей та діяльності.
2. Домінуючі негативні риси характеру, які заважають індивіду формувати позитивні взаємовідносини з людьми та процес життєдіяльності називається акцентуаціями. Останні являють собою крайні варіанти психічної норми. Такі деформації появляються, в основному, в силу генетичних особливостей та під впливом зовнішнього середовища діяльності і соціуму.
3. У респондентів, які займаються видами спорту з жорстким контактом домінують акцентуації гіпертимного типу та висока агресивність.

Перспективи подальшого дослідження. Проведений аналіз літературних джерел і отриманих нами практичних результатів дозволив окреслити коло невирішених питань з даної проблеми. В майбутньому передбачається розробка методів корекції деформацій характеру та їх впровадження в практику, удосконалення методик його діагностики.

Список літератури

1. *Ананьев Б.Г.* Избранные психологические труды. В 2-т. Т. 2. – М.: Педагогика, 1980. – 230 с.
2. *Бурмо М.Е.* О характере людей. – М.: Педагогика, 1996. – 236 с.
3. *Гозунов Б.Н., Мартьянов Б.И.* Психология физического воспитания и спорта. – М.: Изд. центр «Академия», 2000. – 250 с.
4. Загальна психологія / За ред. П.А. М'ясоїда. – К.: Вища школа, 1998. – 385 с.
5. *Ильин Е.Н.* Психология физического воспитания. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И.Герцена, 2000. – 280 с.
6. *Леонгард К.* Акцентуированные личности. – Киев: Вища школа, 1981. – 357 с.
7. Новейший психологический словарь / Под общ. ред. В.Б. Щапаря. – Изд. 2-е – Ростов н/Д.: Феникс, 2006. – 807 с.
8. Основи загальної психології / За ред. акад. АПН України, проф. С.Д. Максименка. – К., 1998. – 255 с.
9. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебн. пособ.. – Самара.: Издательский дом «БАХРАХ», 1998. – 670 с.
10. *Собчик Л.Н.* Психология индивидуальности. Теория и практика психодиагностики. – СПб.: Изд-во «Речь», 2003. – 624 с.

11. Современный психологический словарь / Сост. и общ. ред. Б.Г. Мищеряков, В.П. Зинченко. – М.: АСТ; СПб.: Прайм – ЕВРОЗНАК, 2007. – 490 с.
12. Уэйнберг Р., Гоулд Д. Основы психологии спорта и физической культуры. – К.: Олимпийская литература, 1998. – 336 с.

**АКЦЕНТУАЦИИ ХАРАКТЕРА В СТРУКТУРЕ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА
ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ
СПОРТИВНО-ФИЗКУЛЬТУРНОГО ПРОФИЛЯ**

Ольга БАКЛИЦКАЯ, Роксолана СИРКО

*Львовский государственный университет физической культуры
Львовский университет безопасности жизнедеятельности*

Аннотация. Статья посвящена проблеме изучения акцентуаций в структуре характера личности, которая занимается спортивной деятельностью. Анализ литературных источников показал, что вопросы деформации характера почти не разработаны в психологической литературе. Исследователи определяют характер как систему отношений личности, комплекс индивидуально-психологических особенностей, определяющих ее типичное поведение. Под акцентуациями же понимают крайний вариант нормы, приближающийся к психопатиям. В проведенных нами экспериментальных исследованиях, установлены две группы акцентуаций – гипертимного и гипотимного типов. Гипертимный тип образует шкалы: возбудимости, циклотимности, демонстративности, экзальтированности. Гипотимный тип детерминируется шкалами: тревожности, лабильности, дистимности.

Ключевые слова: акцентуация, характер, личность, гипертимность, гипотимность, цикличность, дистимность, лабильность, ригидность.

**ACCENTUATION OF THE CHARACTER IN THE STRUCTURE OF A STUDENT'S
PERSONALITY IN HIGH SCHOOL OF PHYSICAL CULTURE**

Olga BACKLYSKAY, Roksolana SIRKO

*Lviv state university of physical culture
Lviv state university of vital activity safety*

Abstract. The article tackles the problem of the accentuation studies in the structure of personality, which is involved in physical culture activities. Analysis of literary sources showed that the problem of personal character's deformation lacks coverage in the special literature. The results of our research depicts that some 95 percent of respondents possess several character's deviations, which make them less invincible in certain psychologically traumatic situations. Accentuation could be of two types: hypertive and hypotive of low anxiety.

Key words: structure of personality character's, deformation, traumatic situation, hypertive, hypotive, low anxiety, high anxiety.